

SOCIOLOGISKA INSTITUTIONEN

Mallarna "gärningsperson" och "offer"

*Framställningar av idealiska och icke-idealiska
offer och förövare i rättssalen*

Författare: Leyla Ömer

Kandidatuppsats: SOCK01, 15 hp

Vårterminen 2012

Handledare: Veronika Burcar

Abstrakt

Författare: Leyla Ömer

Titel: Mallarna ”gärningsperson” och ”offer”- Framställningar av idealiska och icke-idealiska offer och förövare i rättssalen

Kandidatuppsats: SOCK01, 15 hp

Handledare: Veronika Burcar

Sociologiska institutionen, Lunds Universitet, Vårterminen 2012

Denna uppsats handlar om hur brottsoffret respektive gärningspersonen för våldsbrott framställs inom rätten. Frågeställningarna som hanteras är ”Vilka förklaringar ges till offrets respektive gärningspersonens handlingar?” samt ”Vilken betydelse har föreställningar om manligt och kvinnligt i detta sammanhang?”. Det som behandlas i denna uppsats är bilderna av offer och gärningsperson på ett mer allmänt plan, men fokus riktas även på eventuella genusnormer. Mina metodologiska utgångspunkter är observationer av sex huvudförhandlingar om misshandelsbrott i Tingsrätt samt granskandet av domar i brottmål. Min utgångspunkt är ett genusperspektiv och jag har studerat hur offer och gärningspersoner beskrivs, framställs och framställer sig själva i rättssalen. Mina teoretiska utgångspunkter är Nils Christies teori om det idealiska och icke-idealiska offret och gärningsmannen samt ett genusperspektiv där jag utgår från James W. Messerschmidts, Raewyn Connells samt Jenny Karlssons och Tove Petterssons användning av begreppen genus, femininitet och maskulinitet. Christian Diesens resonemang om särbehandling av kvinnliga tilltalade har också behandlats. Det jag kommit fram till i denna uppsats är att det genomgående inom rättssalen handlar om att, som offer respektive gärningsperson, förklaras utifrån mallarna för ”ideala” respektive ”icke-ideala” offer och gärningsmän. Det har även visat sig att det ofta också handlar om genusnormer, men att det i första hand är mallarna ”offer” och ”gärningsperson” som man utgår ifrån. Motsättningarna mellan normen om kvinnlighet och gärningsmannaskap samt manlighet och offerskap har även betydelse.

Nyckelord: Idealisk gärningsman, Idealiskt offer, Genusnormer, Kvinnligt, Manligt.

Innehållsförteckning

Inledning	1
Syfte och Frågeställningar	2
Disposition	3
Tidigare forskning	3
Metodologiska och analytiska utgångspunkter	5
Metodologiskt förhållningssätt	5
Metod	6
Etiska överväganden	8
Teori	9
Idealiska offer och gärningsmän	9
Genus	10
Manlighet, kvinnlighet och våld	10
Analys	12
Materialet	12
Förklaringar till offrets och gärningspersonens handlingar	13
Oskyldighet och trovärdighet	15
Provokation och relationer	16
Neutralisera handlingar	17
Manligt och kvinnligt- Föreställningarnas betydelse	17
Idealisk och icke-idealisk	20
Mannen som misshandlar sin hustru	20
Mamman som slår sin dotter	21
Kvinnan som misshandlar sin man	23
Sammanfattande diskussion	25
Referenser	27
Bilaga	29

Inledning

Synen på kvinnliga brottslingar är präglad av genustänkande och brottsligt beteende i relation till kvinnlighet är oförenligt, menar Suzanne Kordon och Anna Wetterqvist (2010) som skrivit boken "Gärningsmannen är en kvinna", vilken handlar om kvinnlig brottslighet. Manlighet, kan däremot stärkas av brottsligt beteende. Att vara man och brottsling ses inte alls som en motsättning men att vara kvinna och brottsling tycks vara oförenligt (Kordon & Wetterqvist, 2010). De traditionella föreställningar som råder i vårt samhälle om vad som utgör manlighet respektive kvinnlighet kan leda till en komplex situation när man försöker se kvinnan som en aktiv gärningsman. Varför uppfattas förhållandet mellan "att vara feminin" och "att vara en brottsling" ofta som en motsättning? Detta kan kanske förklaras med att kriminalitet mer eller mindre kan beskrivas som ett mansdominerat område och att brottslighet därför uppfattas som manligt, det vill säga den brottsliga aktören förväntas vara en man (Ibid., s. 211).

Synen på den kvinnliga gärningsmannen påverkas av traditionella samhälleliga idéer om så kallade könsroller, alltså könsskillnader som betingats kulturellt och socialt. I och med att kvinnan som ett socialt fenomen i många sammanhang snarare kopplas till offerrollen, att vara svag och passiv, resulterar detta faktum i att man upplever en tydlig motsättning i att vara kvinna och gärningsman, det vill säga stark och aktiv. När en kvinna bryter mot lagen bryter hon även mot gällande normer om kvinnlighet. Eftersom kvinnlighet ses som oförenligt med brottsligt beteende är det sociologiskt relevant att uppmärksamma den sociala konstruktion som råder av just kvinnan som gärningsman. Begreppet "mad or bad" exemplifierar hur man ofta definierar en våldsam kvinna (Kordon & Wetterqvist, 2010, s. 8). Genom att se den kriminella kvinnan som antingen galen eller ond utmanas inte de traditionella föreställningar vi har. Andra kategorier så som farlig, elak, hjälplös eller osjälvständig är även de beskrivningar som kvinnor möts av när de involverar sig i brott och kommer i kontakt med bland annat rättsväsendet (Ibid., ss. 7-8).

Utgångspunkten är oftast att kvinnor är offer, även när de är förövare. Allmänna förväntningar om vad som är manligt respektive kvinnligt, så kallade genusnormer, rotar sig i bland annat föreställningar om att kvinnor inte agerar som män. Frågor som "hur kommer det sig att färre kvinnor begår brott än män?" och "bedöms tilltalade kvinnor mildare än män i rättsalen?" (Åklagarmyndigheten, 2007) är både intressanta och aktuella frågor som tidigare forskning

behandlat. Begreppet ”kvinnorabatt” förekommer i en rapport från Åklagarmyndigheten (2007, s. 40) och syftar till att kvinnor helt enkelt bemöts annorlunda än vad kriminella män gör när det gäller påföljdshänseendet. Resultatet i denna rapport har visat att det sker en särbehandling när det gäller påföljdpunkten för kvinnor vid bland annat misshandelsbrott, det vill säga att kvinnor oftare döms till en mildare påföljd (Ibid., s. 372).

De traditionella föreställningarna om kvinnor ställs på sin spets när kvinnor beter sig som ”män”, eller rättare sagt, när kvinnor begår brott där det generella och majoriteten av de gärningspersoner som begår det specifika brottet utgörs av män. Normen om kvinnlighet står i relation till de normer som definieras som manliga och män förknippas exempelvis med begreppen aggressivitet och våld. När en kvinna kopplas ihop med sådana begrepp, förklaras hennes beteende oftast med att hon är hjälplös, ångestfylld, deprimerad, har psykiska störningar och brottet ses inte som en medveten och aktiv handling, utan som en omedveten och ofrivillig sådan (Kordon & Wetterqvist, 2010, ss. 38-39). Kordon och Wetterqvist (2010, s. 142) skriver om en advokat som uttrycker att det är svårare att försvara en åtalad kvinna i rättssalen, just eftersom ”man helt enkelt vet vilka spelregler som gäller” när förövaren är en man.

Syfte och Frågeställningar

Syftet med min uppsats är att analysera och diskutera hur de olika aktörer som är involverade i rättegångar gällande våldsbrott framställer brottsoffret respektive gärningspersonen med fokus på två frågeställningar. Dessa frågeställningar är ”Vilka förklaringar ges till offrets respektive gärningspersonens handlingar?” samt ”Vilken betydelse har föreställningar om manligt och kvinnligt i detta sammanhang?”. Jag vill med andra ord dels uppmärksamma bilder av offer och gärningsperson på ett mer allmänt plan, dels vill jag rikta särskilt fokus på eventuella genusnormer. Detta gör jag genom observationer av sex huvudförhandlingar i Malmö och Lunds Tingsrätt där samtliga fall rör misshandel samt genom att granska tingsrättsdomar i brottmål. De genusnormer som vårt samhälle genomsyras av kan antas påverka vår syn på offer och gärningspersoner, inte minst på kvinnliga gärningsmän. Jag vill även belysa den motsättning som tycks råda mellan att vara kvinna och gärningsman.

Disposition

Jag kommer att inleda med att först skriva om tidigare forskning gällande kvinnan som gärningsman för att vidare diskutera mina metodologiska och teoretiska ansatser. I min analysdel närmar jag mig mitt material och diskuterar mitt forskningsfenomen i relation till mina teorier för att avslutningsvis sammanfatta och belysa det väsentliga i min sammanfattande diskussion.

Tidigare forskning

Tidigare forskning har visat att traditionella stereotypa bilder av vad som är manligt och kvinnligt skapar förväntningar på män och kvinnor. Det finns förväntningar på kvinnor att vara empatiska, ansvarsställande och mindre aggressiva jämfört med män (Ekbom m fl., 2011, s. 110). Hur resonerar man då angående principen ”likhet inför lagen”? Det faktum att betydligt färre kvinnor än män begår brott (Lindgren, 1998; Ekbom m fl., 2011) och att kvinnor ofta diskuteras i termer av offer inom forskningen gör det sociologiskt intressant att belysa den motsättning som råder mellan begreppet ”kvinnlighet” och att ”vara kvinna”, och begreppet ”gärningsman”.

Studier av brottslighet var fram till och med 1970-talet väldigt mansdominerat och kvinnor uteslöts ofta i studier om brottslighet. Sociologerna Carol Smart och Frances Heidensohn uppmärksammade detta faktum och har problematiserat den dåtida kriminologiska forskningens förklaringar till kvinnlig brottslighet som hänvisat till biologiska och psykologiska avvikelser och inom vilken kriminella kvinnor ansågs vara okvinnliga (Carrabine, m fl., 2009, s. 7). Tidiga teorier om kvinnors brottslighet var enligt Smart sexistiska och det var inte förrän på 70-talet som icke-sexistiska teorier började presenteras (Lindgren, 1998, ss. 86-87). Exempel på teorier som behandlat kvinnors brottslighet är könsrolls-, deltagande- samt kontrollteorier. Könsrollsteorier syftar till att förklara olikheterna i mäns och kvinnors beteenden utifrån könsrollsförväntningar. Deltagandeteorierna handlar om att ett ökat deltagande i samhället, exempelvis inom arbetslivet, även ökar möjligheterna för att begå brott och slutligen fokuserar kontrollteorier på den sociala kontrollens betydelse där kvinnors brottslighet förklaras i termer av bristande självkontroll (Ibid., ss. 88-89).

Den feministiska kriminologen Meda Chesney-Lind (1997) lyfter fram kvinnan inom det straffrättsliga systemet. Kvinnlig brottslighet måste placeras in i en social kontext för att kunna förstås och undersökas. Det är viktigt att ha i åtanke att flickor och pojkar växer upp i olika "världar" och genomgår olika socialiseringsprocesser beroende på sitt kön. Flickor lär sig att vara flickiga och gilla rosa och pojkar lär sig vad det innebär att vara pojke, redan vid tidig ålder. Chesney-Lind (1997) problematiserar att man i domstolar dömer kvinnor och män olika. När den tilltalade kvinnan stämmer överens med den stereotypiska kvinnorollen är det mindre sannolikt att hon döms till exempelvis fängelse. Men, om kvinnan uppfattas som en "dålig mamma" eller på andra sätt inte uppfyller de karaktäristika som den allmänna kvinnorollen förutsätter verkar det inte finnas några tendenser till att kvinnan får någon slags "kvinnorabatt" (Chesney-Lind, 1997).

En del forskning har visat att kvinnor som framträder som traditionellt feminina, ångerfulla och respektfulla tenderar att behandlas mildare än vad andra, "mindre kvinnliga" kvinnor gör (Carrabine, m fl., 2009, 22). En annan syn på det hela är att kvinnor uppfattas som dubbelt avvikande när de intar rollen som gärningsperson eller tilltalad inom rättegångsprocessen, eftersom de inte bara går emot sociala normer, det vill säga begår brott, utan även genusnormer (Carrabine, m fl., 2009, s. 330; Svensson, 2004, ss. 156-157). När det gäller påföljdsfrågor döms män i högre utsträckning för frihetsberövande påföljder, vilket kan vara tecken på rättssystemets annorlunda behandling av den tilltalade beroende på om det är en kvinna eller en man (Lindgren, 1998, ss. 90-91). Rättens beslut påverkas beroende på om den åtalade är en kvinna eller en man och faktorer som kön och utseende påverkar bedömningen av den tilltalades pålitlighet, moral samt personlighet (Ahola, 2010).

Kvinnan som gärningsman och män som offer har bland annat problematiserats av Jenny Karlsson och Tove Pettersson (2003) samt Ingrid Landner m fl. (2003). De stereotypa idéer som kategorierna kvinna och man består av leder till att bilden av kvinnlighet och manlighet aktualiseras vid avgörandet om vem som "bäst" motsvarar rollen som offer respektive gärningsman. Birgitta Svensson (2004, s. 145) har undersökt hur kvinnors statusposition i samhället påverkas när de begår våldsbrott som är kodade som manliga. Det ses inte som kvinnligt att utöva våld i vår kultur och det råder en oförenlighet mellan begreppen kvinnlighet och våld, menar Svensson (Ibid., s. 148). Om man som kvinna begår våldsbrott ifrågasätter man därför även könsordningen i samhället (Ibid., s. 157).

Metodologiska och analytiska utgångspunkter

Min huvudsakliga metod utgörs av sex observationer av brottmål i Tingsrätten där jag som observatör under de olika huvudförhandlingarna om misshandelsbrott förde anteckningar och studerade de olika aktörernas framställningar samt förklaringar av offren respektive gärningspersonerna. Jag har även genomfört en kvalitativ textanalys av brottmål angående misshandel med både kvinnliga och manliga tilltalade. I analysen är det emellertid observationerna som är centrala, detta eftersom domarna visade sig vara neutrala i förhållande till observationerna. Min utgångspunkt är ett genusperspektiv och jag har velat studera hur offer och gärningspersoner beskrivs, framställs och framställer sig själva i rättssalen. I mitt material har jag bland annat lyft fram vad som sägs, vem som säger vad, hur det sägs och framställs, och vidare försökt resonera kring innebörden av framställningarna. Min studie är en kvalitativt inriktad studie. Jag har försökt lyfta fram ifall föreställningarna om män och kvinnor och eventuella könsskillnader speglas i observationerna och domarna.

Metodologiskt förhållningssätt

Vår kunskap om den sociala verkligheten och om olika sociala fenomen kan sägas vara en produkt av våra kategoriseringar samt uppfattningar om världen i sig (Bryman, 2011, s. 37). De subjekt jag har studerat är alla kulturellt och historiskt påverkade eftersom att de levt och formats i ett visst socialt sammanhang där traditionella föreställningar, värderingar samt normer alla lämnat avstamp. Inte minst samhällets normer och värderingar, framförallt rådande genusnormer, påverkar synen på den kvinnliga gärningsmannen. Det gäller att som forskare ta hänsyn till att sociala aktörer kontinuerligt skapar den sociala verkligheten och att kategorier så som manlighet och kvinnlighet är sociala produkter eftersom de konstrueras i och genom ett socialt samspel (Ibid., s. 38). Denna utgångspunkt har lett till att jag i min uppsats utgått från att maskulinitet respektive femininitet är något som konstrueras i människors samspel med varandra och att det inte är distinkta eller fasta ting (Ibid., s. 39).

Min ansats i uppsatsen har alltså en socialkonstruktivistisk inriktning (jag betraktar sociala objekt och kategorier som socialt konstruerade, jfr. Bryman, 2011, s. 37). I detta arbete har fokus främst lagts på de socialt konstruerade mallarna ”gärningsperson” och ”offer”, även om genusfrågor behandlas.

För att kunna undersöka mitt sociologiskt intressanta samhällsfenomen har begrepp som genus, manlighet, kvinnlighet, offer och gärningsman varit centrala. Begreppen är alla sociala konstruktioner som tillskrivs olika innebörd. Med det socialkonstruktivistiska synsättet har jag vidare utgått från att den sociala verkligheten konstrueras genom *språket* (Sjöberg & Wästerfors, 2008). Jag har därför studerat vad som sägs och skrivs i mitt analysmaterial. På så sätt vill jag uppmärksamma de inblandade aktörernas olika framställningssätt och förklaringar till offrets och gärningspersonens handlingar.

Metod

Jag har genom mina observationer studerat vad som sägs och vad som görs i rättssalen. I observationsprocesserna har jag försökt dokumentera så mycket som möjligt för att inte ta saker och ting för givna, genom att utgå från olika hållpunkter som exempelvis den fysiska platsen, alltså rummet, de involverade individerna, alltså aktörerna, handlingarna samt de uppvisade känslorna hos individerna. Jag har således fört fältanteckningar och lagt fokus på att observera de inblandade aktörernas samspel. Jag har främst lagt tyngden på de utomrättsliga aspekterna på domstolsförhandlingen, nämligen hur parterna förhållit sig till varandra och om till exempel alla fått komma till tals i tillräcklig omfattning. En viktig sak att uppmärksamma är att vara medveten om att ens observationsanteckningar är selektiva eftersom att det är forskaren själv som lägger märke till de observerade och även vad som drar dennes uppmärksamhet eller ej (Sjöberg & Wästerfors, 2008).

En annan viktig aspekt att fundera på är ifall och i så fall hur pass mycket jag som forskare genom mitt närvarande påverkat de jag valt att observera (Sjöberg & Wästerfors, 2008). Det är viktigt att se sitt material av dokument samt egna fältanteckningar i ett slags samspel mellan mig som forskare och de subjekt jag studerat. Sättet att skriva sina fältanteckningar på kan variera och genom att hålla dessa anteckningar så konkreta som möjligt undviker man förenklade sammanfattningar. För att hålla sig nära de observerade deltagarnas egna uttrycks sätt kan man välja att i sina anteckningar lägga fokus på vad som helt enkelt ses och görs för att inte begränsa vidare tolkningsmöjligheter och analyser av sitt material (Ibid.). Detta är något jag har strävat efter.

Mina observationer har utgjorts av icke-deltagande observationer eftersom jag inte deltagit på något vis utan iakttagit, detta i samband med en ostrukturerad observation, eftersom jag inte använt mig av något observationsschema (Bryman, 2011, s. 266). I mina observationsanalyser har jag försökt studera om situationer och praktik i rättssalen skilt sig åt beroende på om det varit en manlig eller kvinnlig tilltalad i målet. I dessa brottmålsrättegångar har jag studerat interaktionen mellan den tilltalade och de övriga aktörerna i rättssalen, alla aktörers kroppsspråk samt hur de tilltalat varandra.

Min relation som forskare till exempelvis rättssalen som fält har innefattat en rätt så dold observation, där jag utgått från att ta del av vad som sägs och görs samtidigt som jag varit uppmärksam på att inte i allt för hög grad göra selektiva fältanteckningar, fastän detta enligt mig är oundvikligt, eftersom jag med min förförståelse och hypoteser har kommit att påverka materialet omedvetet. Min ställning till domarna jag studerat har varit som sådana att jag ämnat se om jag kunnat finna mönster eller tecken på om den tilltalade kvinnan fallit inom den traditionella kvinnosynen som passiv aktör, avvikit från denna eller utgjort någon annan slags komplexitet. Som forskare är man självklart subjektiv i både de val man gör i sin forskning och i den förförståelse man har om det sociala fenomenet. Genom att vara metodologiskt medveten och ställa sig själv frågor om forskningsprocessen och uppsatsen i sin helhet kan man dock öka studiens trovärdighet (Sjöberg & Wästerfors, 2008).

Det angreppssätt jag har använt mig av när det gäller studiet av mina domar är en kvalitativ innehållsanalys. Kvalitativ innehållsanalys är en metod som används vid studiet av dokument och texter där forskarens roll betonas i själva meningskonstruktionerna och tolkningarna som görs (Bryman, 2011, ss. 281-283). Jag har fokuserat mig både på det manifesta, alltså det konkreta, samt latent, dolda, innehållet när jag granskat mitt material, just på grund av att jag även intresserat mig för det som ligger under ytan. Innehållsanalysen som metod har i mitt fall inneburit en systematisk analys som beskrivit mitt innehåll i mitt insamlade material. Den kvalitativa innehållsanalysen, som jag fokuserat mig på, är skilt från den kvantitativa innehållsanalysen, där man i sina textanalyser mäter och räknar förekomsten av de relevanta företeelserna i sina texter (Bergström & Boréus, 2005, ss. 43-44).

Etiska överväganden

De etiska principer som bland annat lyfts fram av Bryman (2011, s. 131) utgörs av informationskravet, samtyckeskravet samt konfidentialitetskravet. När det gäller informationskravet har jag applicerat detta i mitt fall genom att bland annat se till att de huvudförhandlingar som jag tänkt närvara på, skett utan stängda dörrar. De fall då förhandlingarna hållits bakom stängda dörrar har jag fått lämna rättegången. I och med att huvudförhandlingar till mesta del är offentliga har jag kunnat genomföra mina observationer inom rättssalen utan några problem. Även de tingsrättsdomar jag begärt ut har varit offentliga.

Angående samtyckeskravet har jag, i och med att mitt material och min insamling utgjorts av offentliga handlingar och de huvudförhandlingar jag närvarat på varit offentliga, inte haft samma möjlighet att få ett samtycke av alla de jag observerat. Samtyckeskravet kan därför på ett sätt anses vara brutet eftersom jag genom bland annat mina observationer i rättssalen inte gett de olika observerade aktörerna möjligheten att bestämma om de vill medverka eller inte i exempelvis mina analyser. Kritiken om att dold observation är oetisk är någonting som jag haft med i tankarna löpande under främst min materialinsamling. De gånger jag blivit tillfrågad om min roll i rättssalen har jag inte hållit undan att jag är en student och genomför min uppsats. Trots detta är det viktigt att påpeka att det material jag analyserat är tillgängligt för allmänheten att ta del av.

Konfidentialitetskravet inbegriper att de individer jag observerat och granskat i mina domar ska behandlas med försiktighet, så att exempelvis obehöriga ej får tillgång till personuppgifter och liknande. Eftersom mitt syfte inte har varit att fokusera på de olika individerna som personer utan på den sociala framställningen av gärningspersoner och offer är jag inte intresserad av vem som sagt vad i exakt mening. Jag hänvisar heller inte i texten till de olika speciella fallen genom att skriva ut de olika aktörernas namn och försöker anpassa mig till anonymitetsprincipen, även om det inte blir helt anonymt eftersom jag i min bilaga uppger mitt material i form av vilka brottmål det handlar om. Jag beskriver således endast de olika situationerna eller resonemangen som jag funnit relevanta för min uppsats.

Teori

Mina teoretiska utgångspunkter är Nils Christies (2001) teori om det idealiska och icke-idealiska offret och gärningsmannen samt ett genusperspektiv där jag utgår från James W. Messerschmidts (1993, 2004), Raewyn Connells (2008, 2009) samt Jenny Karlssons och Tove Petterssons (2003) användning av begreppen genus, femininitet och maskulinitet. En annan utgångspunkt är Christian Diesens (2005) resonemang om särbehandling av kvinnliga tilltalade.

Idealiska offer och gärningsmän

Nils Christies (2001) välkända teori om det idealiska offret exemplifieras av en okänd gärningsman som dessutom i relation till offret är fysiskt större. De egenskaper som Christies uttryck ”idealiskt offer” förutsätter, sammanfattas inom sex omständigheter (Lindgren, 1998, ss. 96-97). För att ett offer ska kunna tillerkännas som ett fullbordat offer med maximal offerstatus bör det, enligt Christies (2001) resonemang vara svagt och inte kunna klandras. En kombination av svaghet och styrka kan antas hos offret, eftersom det ska uppfattas som svagt men inte allför svagt för att inte kunna hävda sin offerroll (Ibid., s. 51). Offret bör dessutom vara upptaget med ett respektabelt projekt och gärningsmannen ond och stor (Ibid., s. 48). Viktigt att uppmärksamma är att den som får fullständig och legitim offerstatus inte nödvändigtvis är mest utsatt. Det idealiska respektive icke-idealiska offret eller gärningsmannen är så att säga de analytiska idealtyper som är i fokus för denna uppsats.

Den koppling som kan ses mellan en idealtypisk gärningsman, och dess egenskaper, och en kvinna eller en man, är att mannen utan några större konstigheter kan ”passa” in på rollen som idealisk gärningsman. De kvinnliga egenskaperna har inte lika tydliga kopplingar till karaktärsdragen hos en gärningsman, speciellt inte vid applicerandet av Christies (2001) idealiska gärningsmannabegrepp. Detta kan förklaras enligt Christies ”idealiska offer” (2001) som beskrivs utgöra en äldre dam eller ett barn, eftersom dessa typer av personer uppfattas vara sårbara, svaga och oskyldiga individer som bättre stämmer överens med offerrollen än gärningsmannarollen.

När det gäller brottslingar, menar Christie (2001, s. 55) att det beror mycket på relationen mellan gärningsman och offer. Det är denna relation som avgör huruvida man blir ett idealiskt eller icke-idealiskt offer respektive gärningsman. De idealiska och icke-idealiska aktörerna är alltså idealtyper och inte några ideal om att det är så i samhället. De normer som finns om ett idealiskt offer och en idealisk gärningsman är det väsentliga. Den idealiska gärningsmannen representeras således av den farliga mannen långt bortifrån. Ju mer främmande gärningsmannen är, desto ”mer” idealisk gärningsman (Ibid., s. 59).

Genus

Begreppet genus innebär att man i en social kontext gör skillnad mellan män och kvinnor och pojkar och flickor, skriver Karlsson och Pettersson (2003, s. 3). Den allmänna synen på begreppet ”genus” bottnar i en biologisk uppdelning i hanar och honor och syftar på den kulturella skillnaden mellan män och kvinnor. Genus förklaras inte av skillnader eller statiska kategorier utan handlar om gränser, vanor, identiteter, relationer och bilder som aktivt skapas i sociala processer, menar teoretikern Connell (2009, s. 48). Connell (2008, s. 69) lyfter fram att genus inte är statiskt utan konstrueras genom interaktion och är en social struktur. Connell (2009, s. 18) talar om genus som ”ett tillstånd under aktiv konstruktion” och menar att kategorierna kvinna och man inte är något förutbestämt tillstånd. Den plats genus tar i en människas liv kan exemplifieras av att helt enkelt vara ”kvinna” eller ”man”. Genus är någonting som genomsyrar hur vi ser på oss själva, hur vi beter oss samt påverkar våra relationer i livet och inte minst vår uppväxt (Ibid., s. 129).

Manlighet, kvinnlighet och våld

Connell (2008) problematiserar bilden om manlighet och menar att manlighet och kvinnlighet inte är något av naturen givet utan människorna själva är de som konstruerar sig själva som feminina eller maskulina, vare sig det görs frivilligt eller ej. Könskategorierna ”kvinna” och ”man” innehåller vardera en uppsättning av förutsättningar, uppfattningar, undertoner samt anspelningar från vår kulturella historia (Connell, 2009, s. 115). Företeelserna ”kvinnligt” och ”manligt” är således både historiskt och socialt konstruerade och består av stereotyper samt idéer om vad som associeras med att vara kvinna eller man. Sociologen Messerschmidt (1993) talar om kön som en social konstruktion som skapas i vårt samhälle i ett samspel med

andra individer och menar att begreppet genus avspeglar de variationer som finns i maskulinitet och femininitet. Genusindelningen innehåller inte bara maskulina män och feminina kvinnor utan även kategorier som feminina män och maskulina kvinnor (Connell, 2009, s. 19).

Egenskaper som uppfattas som manliga egenskaper, respektive egenskaper som uppfattas som kvinnliga, leder till att individer som besitter dessa egenskaper anses vara manliga, respektive kvinnliga sådana. En kulturell definition om kvinnor som goda mödrar bygger på förväntningar om egenskaper som att vara kärleksfull, självupppoffrande och omvårdande (Connell, 2009, s. 15). Egenskaper så som känslösamma, omvårdande och intuitiva faller in inom ramen för kvinnlighet medan aggressivitet, envishet och analytisk förmåga istället utgör exempel på egenskaper som förknippas med män (Ibid., s. 86). Uppfattningar bland allmänheten om att män naturligt är våldsamma (liksom andra särskiljande uppfattningar om kvinnor och män) bygger på fördomar och stereotypa bilder (Ibid., s. 9). Förklaringar till överrepresentationen av män i våldsstatistiken enligt Connell (Ibid.) är att män under sin uppväxt förbereds för våld. Redan vid låg ålder blir de till exempel pressade att genom gruppträck visa egenskaper som tuffhet och modighet (Ibid., ss. 16-17).

Normativ femininitet utgörs av de förväntningar som finns om hur en kvinna ”bör” och skall” vara (Karlsson och Pettersson, 2003, s. 8). Kategorin ”manlighet” förknippas i första hand med män men kvinnor kan även förkroppsliga manlighet (Messerschmidt, 2004). Fokus inom forskningen har legat på skillnaderna mellan mäns och kvinnors brottslighet, vilket vidare resulterat i att kvinnor som således begått ”typiskt” maskulina brott, så som misshandel, förklarats och beskrivits inom maskulina termer. Messerschmidt har i sina studier om män och pojkar lyft fram olika typer av maskulinitet, och en av dessa som ryms inom termen ”hegemonisk maskulinitet” innefattar egenskaper så som dominans, aggressivitet, makt och status (Carrabine, m fl., 2009, s. 111). Den hegemoniska maskuliniteten är den ledande maskulinitet som är förknippad med privilegier och hög status samt är överordnad jämfört med andra maskulinitetsformer och femininitet (Karlsson & Pettersson, 2003, s. 5).

Christian Diesen som är professor i processrätt problematiserar om det i praktiken förekommer särbehandling som rotar sig i stereotypa uppfattningar om den kvinnliga karaktären, när kvinnan involveras i en rättsprocess som till exempel tilltalad (2005, ss. 214-215). Den hypotes som presenteras är att kvinnan särbehandlas positivt när hon befinner sig

inom ramen för den traditionella kvinnorollen men inte när hon avviker från den. Istället för att som tilltalad kvinna för ett misshandelsbrott uppfattas som en kvinna med dålig karaktär kan denne i vissa fall kanske ses som ett offer för omständigheterna, vilket således kan resultera till att hon av rätten uppfattas på ett mer förstående sätt. Men om man vänder på det hela och tittar på en tonårsflicka som ett hopplöst fall, kan negativ särbehandling bli aktuell, speciellt om hon exempelvis uppträder som en kille (Ibid., s. 214).

Analys

Jag kommer i det som följer att kort presentera mitt material, för att vidare i min analys redogöra för hur de olika aktörerna som är involverade i rättegången framställer offret respektive gärningspersonen. Inledningsvis undersöker jag olika sätt att beskriva, framställa och förklara gärningspersonens samt offrets handlingar och därefter belyser jag vilken betydelse genus och föreställningar om manligt och kvinnligt tycks ha i detta sammanhang. Avslutningsvis går jag på djupet och analyserar tre specifika fall där exemplen fungerar som ett sätt att tydliggöra den tidigare diskussionen. De aktörer som ingår i analysen är den tilltalade, målsägandet, domaren, åklagaren, advokaten samt nämndemännen.

Materialet

Efter att ha satt mig in i mitt insamlade material från mina observationer av misshandelsmål i tingsrätt samt granskat misshandelsdomar med både kvinnliga och manliga gärningspersoner och offer har jag analyserat de olika aktörer som utspelat sig i mitt material. Mina observationer var sex stycken i antal (se bilaga), där tre av dessa utgjorde kvinnliga tilltalade och resterande manliga tilltalade. Tingsrättsdomarna var totalt 14 stycken (se bilaga), där ena hälften handlade om kvinnor som tilltalade och andra hälften utgjordes av manliga tilltalade i målen. De kulturella förväntningar som råder i ett samhälle angående vad som är kvinnligt respektive manligt har kontinuerligt återkommit i målen. Detta eftersom målen jag berört har innefattat olika typer av situationer och fall, beroende på vem som utgör gärningsmannen och vem som är offret i misshandel målet.

Min utgångspunkt innan jag granskade domarna var att jag till viss del tydligt skulle kunna se genusaspekten och resonemang som berörde begreppen manlighet och kvinnlighet i domarna.

Det jag nu i efterhand har kommit underfund med är att de genusrelationer och aspekter som jag upplevde som observatör inom rättssalen inte speglas i de sammanställda tingsrättsdomarna. Domarna är i sin skrivna form väldigt neutrala och utrymme för det jag har fått se, höra och uppleva under rättegångsförhandlingarna återspeglas inte i domarna. Detta är ett fynd i sig som faktiskt är intressant att belysa, eftersom det verkar råda en skillnad i vad som faktiskt sker inom rättssalens väggar men sedan kan antas sällas bort när det ska författas till en dom. Jag kommer i min analys därför att lägga mer vikt på observationerna än domarna. Denna utgångspunkt har påverkat min analys på så sätt att observationerna har kommit att belysa de frågeställningar jag intresserat mig för utifrån rättssalen som arena, där alla olika aktörer, inklusive min egen subjektivitet påverkat. Domarna var som sagt neutrala och innefattade inte möjliga analytiska kopplingar, i förhållande till mina frågor.

Förklaringar till offrets och gärningspersonens handlingar

Christies (2001) teori om det idealiska offret och den idealiska gärningsmannen förutsätter olika egenskaper som så att säga är idealtypiska för offer- respektive gärningsmannarollen. Det idealiska offret bör vara svagt, oskyldigt, men ändå tillräckligt starkt för att kunna hävda sin offerroll. Den idealtypiska gärningsmannen exemplifieras däremot som ond, okänd och fysiskt starkare än offret. Relationen mellan offer och gärningsman är dessutom väsentlig i den meningen att, ju mer idealisk gärningsmannen är, desto mer idealisk blir offret. Vid observationerna i rättssalen refererades ofta indirekt till vad jag kallar mallarna ”gärningsperson” och ”offer”. Jag analyserar detta utifrån Christies resonemang om idealiska respektive icke-idealiska offer och gärningsmän.

Hur en målsägande och en tilltalad själv väljer att framställa sig påverkar om de ses som ”offer” respektive ”gärningsperson”. Dock influerar även andra omgivande aktörer i rättssalen hur ovanstående passar in i mallarna. Egenskaper, olika situationer samt användandet av olika neutraliseringar är alla exempel på förklaringsätt. Antingen passar man in i rollen som offer eller så avviker man från den. Likaså är det med gärningspersonen. Det förekommer även att man hamnar emellan och varken kan hävda sin offerstatus eller ses som en gärningsperson, och likaså tvärtom, att man framställs som både och.

Under rättegångarna förhöll sig de involverade parterna ofta till normer gällande det typiska offret och förövaren. Genom att titta på domarens framställning av gärningspersonen i

rättssalen, förekommer uppgifter som domaren själv medger vara irrelevant för det aktuella målet. Detta kan komma att påverka målet och framställa den tilltalade som en typisk gärningsperson, eftersom det helt enkelt tas upp och berörs. Under en huvudförhandling plockar domaren fram de polisanteckningar som finns tillgängliga och kopplar dessa till den tilltalades tidigare bakgrund gällande inblandning i brott, för att sedan dra slutsatsen: ”Men detta har ändå inget med detta brott att göra”. Även åklagarens framställningssätt av den tilltalade exemplifierar detta och innehåller bakgrundsförklaringar och beskrivningar av den tilltalade. Gärningspersonens handlingar förklaras genom egenskaper om den tilltalade så som kaxig, planerad misshandel samt upplevelse av stark ilska. Dessa egenskaper kan relateras till Christies (2001) idealiska gärningsman. Att vara kaxig och känna ilska är till exempel mer förenligt med normen om gärningsmän än offer. En gärningsperson förväntas bete sig på detta sätt och användandet av sådana egenskaper förstärker bilden om den idealiska gärningspersonen (Ibid.). Christies (2001) teori om idealiska gärningsmän aktualiseras eftersom både åklagare och domare belyser situationer och framställningssätt av den tilltalade, vilket exemplifierar en idealisk gärningsperson. Dessa framställningar kan leda till att kopplingen mellan den tilltalade och den idealiska gärningspersonen blir tydligare. Eftersom bakgrundsförklaringar så som ett problematiskt förflutet och kapabilitet att begå brott beskrivs kan en koppling göras till Christies (2001) idealiska gärningsman.

När det under huvudförhandlingen eller i domen kommer till det avsnitt som behandlar den tilltalades personalia och eventuell lämplighet för möjliga påföljder, skiljer sig framställningarna åt. Till exempel går det ur domen B 8696-11 utläsa att den tilltalade på grund av sin unga ålder, frånvaro av anmärkningar i belastningsregistret och ordnade sociala förhållanden fick dagsböter. Med tanke på att det högsta värdet i straffskalan för brottet i denna dom uppgår till fängelse i sex månader, kan man se att den tilltalades personalia har tagits i beaktning vid påföljdsbestämelsen.

När den tilltalade framställs som skötsam råder det en diskrepans i att uppfylla den idealiska gärningsmannens egenskaper (Christie, 2001). De situationer då den tilltalade exempelvis väcker sympati, är svag och inte stor eller ond, så som Christies (2001) idealtypiska gärningsman beskrivs, blir det svårt att förklara den tilltalades handlingar. Advokaten förklarar till exempel hur det ”slagit slint” för den kvinnliga tilltalade. Detta kan relateras till egenskaper som visar tecken på att den tilltalade inte bör uppfattas som en idealisk gärningsman. Framställningen kan istället kopplas till Christies (2001) idealtypiska offer

eftersom förklaringar så som ”slagit slint” kan ses som en ursäktande förklaring. Nämnda förklaring kan även vara av psykologiskt slag, vilket inte uppfyller den idealiska gärningsmannens egenskaper. Förklaringen som ges kan alltså tolkas som någon slags distansering till normen om gärningspersonen och istället ett närmande till normen om offer. Egenskaper som svaghet och sjukliga tillstånd är mer förknippade med mallen om offer än mallen om gärningsmän.

Oskyldighet och trovärdighet

För den tilltalade ligger det i hans/hennes intresse att inte framstå som en idealtypisk gärningsperson. Detta kan exemplifieras av då gärningspersonen förklarar sina handlingar utifrån egenskapen *oskyldighet*. De tilltalade försöker upprepade gånger påvisa sin oskyldighet i målet, ofta genom att helt enkelt förneka gärningen som man åtalats för. Den tilltalade i ett mål som gällde tjejer som varit på samma tjejfest förklarade sitt eget beteende genom att framställa händelsen som någonting som inte skett ensidigt. Här anspelar den tilltalade på relationen mellan offer och gärningsperson; offret anses som lika skyldigt. Hon betonar ömsesidighet och framhåller att vem som helst hade kunnat bli offer respektive gärningsperson. Offrets version tonas ned genom att tydliggöra att händelsen som inträffat skett på grund av både offret och gärningspersonen. Den tilltalade framställer sig på ett sätt som kan relateras till Christies icke-idealiska gärningsperson; offret hade lika gärna kunnat vara gärningspersonen (Christie, 2001). De inblandade är inte främmande för eller olika varandra, inte heller är någon större eller i överläge gentemot den andre.

För målsägande ligger ofta intresset i att vara offer men försvarare och tilltalade försöker få målsägande att framstå som icke-idealiskt genom att *ifrågasätta dess trovärdighet och oskyldighet*. Christie (2001) menar att ett idealiskt offer ska ha befunnit sig på en plats som han eller hon inte kan klandras för. I detta fall har brottsoffret varit på en fest där alkohol förekommit och där risken för att saker ska spåra ur är stor. Genom att betona sådana aspekter kan offret framställas som än mer icke-idealiskt eftersom att det kan förklaras med att offret varit på fel plats vid fel tillfälle.

Enligt Christies (2001, ss. 47-48) teori är egenskaper så som oskyldighet och trovärdighet viktiga för att kunna erhålla legitim offerstatus. När offret framställs som en person som talar

sanning och inte kan antas vara ansvarig för brottet som skett tydliggörs bilden om det oskyldiga offret.

En del tilltalade försökte ifrågasätta målsägandes trovärdighet i målet, till exempel genom att anklaga målsägande för att tala osanning och bara sprida lögn eller framhålla att ”allt är påhitt”. Åklagaren i ett mål förklarade att det inte fanns någon anledning till att målsägande, en ung kille, skulle ljuga eller hitta på, och underströk därmed dennes trovärdighet.

Provokation och relationer

Under misshandelmål mellan par brukar stämningen i rättssalen vara spänd, eftersom vissa par fortfarande har en relation. En intressant aspekt är då advokaten uttryckligen hänvisar en misshandel mellan ett par till ”en händelse mellan två makar”. Advokaten framställer våldet mellan par som ett våld inom hemmets väggar och bör särskiljas från misshandelmål där målsägande och tilltalad inte är par. Vidare trycker advokaten på huruvida *provokation* har bidragit till slagen som utdelats. I de fall som misshandeln varit provocerad är offret, enligt Christies (2001) teori, närmre bilden om det idealiska offret eftersom offret är ansvarsfritt. Om offret istället provocerar den tilltalade framställs han/hon som mindre idealisk eftersom offret kan ses som ansvarig för brottet. Advokaten hänvisar till att den tilltalade kvinnan inte kan ha agerat som hon gjort utan ”att ha blivit triggad” av målsägande. Vidare menar advokaten att ”en provokation av alla slag har föregått de här slagen”, vilket indirekt ifrågasätter det manliga offret i målet. Ifrågasättande och klander blir tydligt, inte minst då det handlar om det här paret och då offret blir framställd som ansvarig för att brottet ägt rum genom att advokaten åberopar att den tilltalade handlat i nödvärn.

I ett annat mål förklarar advokaten i slutet på förhandlingen att man ska beakta och ta målsägandets utsaga med ”en nypa salt”. Det kvinnliga målsägandet framställs inte som ett riktigt offer eftersom makarna i målet ”trots allt” förenats. Misshandel som sker mellan par i en *relation* är en omständighet som advokaten anser att rätten ska ta hänsyn till eftersom det annars skulle vara att ”strö salt i såren”. Detta kan tolkas som att offret inte passar in i rollen som offer eftersom hon fortsätter sin relation till den tilltalade, även om hon misshandlats. Det faktum att Christie (2001) menar att offret måste vara svagt men ändå starkt för att kunna hävda sin offerstatus, gör att detta exempel tydligt visar den komplexa bild som uppenbarar sig när det misshandlade offret har svårt att ses som idealisk eftersom hon inte lämnar sin

man. Detta kan tolkas som att Christies (2001, s. 51) idealiska offer problematiseras eftersom kvinnan, även om hon är svag och uppfyller vissa egenskaper av det idealiska offret inte är tillräckligt stark för att stå för sin offerroll.

Neutralisera handlingar

De situationer som jag funnit exempel på där främst målsägande neutraliserar sina handlingar och misshandeln, är när det handlar om en misshandel mellan ett par eller makar. I och med att vissa par fortfarande, under huvudförhandlingen, har en relation ihop är det kanske inte så konstigt att målsäganden väljer att ändra på sin berättelse. Att kraftigt tona ned händelseförloppen och beskrivningen av det våld som förekommit, anklaga sig själv för händelsen, förneka misshandeln, påstå att man skadat sig själv är förklaringar och exempel på att man inte alltid vill framstå som offer. Målsäganden vill inte beskylla den tilltalade för brottet och kan därför använda olika förklaringar för att neutralisera hela händelsen. Christie (2001, s. 48) menar att offret måste kunna hävda sin offerstatus och eftersom han/hon använder sig av neutraliseringar, framställs målsägande inte som idealiskt. En annan aspekt är att som tilltalad hävda att det funnits samtycke för slagen från målsägandens sida, vilket i vissa fall även förstärks från målsägande. Detta kan återigen ses som Christies (2001) icke-idealiska gärningsmän och offer eftersom de tilltalade motsätter sig misshandeln och neutraliserar det inträffade.

Manligt och kvinnligt- Föreställningarnas betydelse

Hittills har jag diskuterat hur de olika involverade aktörerna relaterar gärningspersoner och offer till idealiska respektive icke-idealiska offer och gärningsmän. I det följande vill jag lägga fokus vid genusnormernas betydelse i rättssalen. Många gånger anfördes förklaringar och framställningssätt som tenderade att kopplas till vad som är manligt och kvinnligt.

”Ja, detta är så rörigt detta mål så jag vet inte vad jag ska tycka. Tjejer som slåss!”. Detta uttalande kommer från en kvinnlig nämndeman under en paus av en huvudförhandling, utanför rättssalen. I målet var både målsägande och tilltalad tjejer. Nämndemannens uttalande kan antyda på att misshandelmål där de inblandade är av kvinnligt kön ses som besvärligt. Dessa ”besvärliga tjejer” kan ses som aktörer som inte uppfyller normerna om gärningspersoner, eftersom misshandel är förknippat med manlighet. Karlsson och Pettersson

(2003, s. 8) menar att den normativa femininiteten och föreställningarna om kvinnlighet skapar en oförenlighet mellan kvinnlighet och misshandel. På liknande sätt blir de tjejer och kvinnor som avviker från denna normativa femininitet exempel på aktörer som ifrågasätter denna oförenlighet. Messerschmidt (2004) menar att de kvinnor eller tjejer som engagerar sig i misshandelsbrott kan vara exempel på de som förkroppsligar manlighet genom att helt enkelt ta till våld. Enligt Connell (2009, s. 86) är aggressivitet en egenskap som mer är förenlig med manlighet än kvinnlighet. Detta exemplifieras i ett fall där den tilltalade kvinnan använde ursäktande förklaringar så som att hon tar medicin och dricker och därför blivit aggressiv. Genom att använda sig av uttrycket ”gärningskvinnorna”, vilket en advokat i ett mål gjorde, vidgas gärningsmannabegreppet till att innefatta mer än vad Christies (2001) idealiska gärningsmannabegrepp gör. På liknande sätt utmanas den maskulina formen som själva termen ”gärningsman” betecknar, vilket Diesen (2005, s. 211) uppmärksammat.

Den tilltalade i ett annat mål lägger fokus på mammamrollen och framställer sig själv som en orolig och sårbar mamma. Detta tydliggörs genom att den tilltalade exempelvis börjar gråta och förklara sin orolighet. Vidare kan detta tolkas som att den tilltalade mamman relaterar till sin mammamroll genom att hon framställer sig och förklarar sina handlingar utifrån de egenskaper som sammanfaller med normen om en mamma och inte normen om en gärningsperson. Connells (2009) redogörelse för den kulturella definitionen om kvinnor som goda mödrar innehåller egenskaper så som känslösam och omvårdande och kan appliceras i detta fall.

I ett annat fall försökte det kvinnliga målsägandet visa att ”Sånt här händer inte mig i vanliga fall. Jag är inte en sådan person som är inblandad i sånt”, för att distansera sig och ta avstånd från den tilltalades handlingar. Enligt de genusnormer som finns har kvinnan ofta lättare att bli sedd som ett offer (jfr Karlsson & Pettersson, 2003). En annan kvinnlig tilltalades redogörelser av misshandelsgärningen innehåller bland annat bortförklaringar, nedtoningar och känslor. Detta exemplifieras av uttalanden så som ”Vi brukar ju bråka som han sa”, ”Det kan hända att jag blir arg, förbannad om jag dricker när jag tar medicin”, ”Jag minns inget av händelsen, jag är borta ju”, till att helt plötsligt börja pusta ut, bli ledsen och gråta. Genom att visa sårbarhet och gråta trycker den tilltalade på sin icke-idealiska roll som gärningsperson och mer på rollen som ett offer för situationen och omständigheterna. Framställningar så som att den tilltalade erkänner att hon skjutit ifrån sig målsägande, när denne bitit den tilltalade i handen förekommer även. Detta visar tydligt att den tilltalade försöker framställa sig som ett

offer och belyser det faktum att hon har blivit provocerad. De exemplifierade förklaringarna visar att man som gärningsperson och offer försöker jämföra sig med de olika mallarna som finns, antingen som offer eller gärningsperson, eller i termer av kvinnlighet och manlighet.

Ovan har gärningspersonerna tryckt på egenskaper som anses vara förenliga med offermallen. Men i det följande misshandel målet mellan man och fru försökte den manliga tilltalade hävda sin roll som man. Mannen tog plats genom att helt plötsligt, mitt under förhandlingen, ställa sig upp och hämta vatten åt sig själv från en vattenautomat som fanns tillgänglig i rättssalen. Messerschmidt (2004) menar att den hegemoniska maskuliniteten innefattas av bland annat makt och dominans och just den tilltalades beteende kan relateras till uppvisandet av dominans i relation till det kvinnliga offret.

I ett misshandel mål mellan män förklarade offret händelsen som att den tilltalade ”matar slag på mig” och han ”springer av rädsla bort därifrån”. Det var ”ingen action före, det som stör mig är att jag står längst bak och inte öppnat munnen men jag som blir misshandlad”. Han påstår att han är ”oskyldig totalt” och att om han hade ”tiggt stryk” så hade han ”fått tagit det”. Dessa uttalanden är exempel på det manliga offrets framställningar av sig själv i syfte att få offerstatus. Målsägandet får mer utrymme för offerstatus när han till exempel förklarar att han sprungit iväg av rädsla, vilket kan betraktas som en mindre ”manlig” beskrivning än vad egenskaperna för manlighet innefattar. Detta varvas med mer ”manliga” beskrivningar av handlandet när offret uttalar sig om att han hade ”fått ta det” om det hade varit så att han ”tiggt stryk”. Ett manligt offer visar på komplexitet som råder av att både vara en man och ett offer. Detta kan ses som en motsättning till Christies (2001) idealiska offer. De sätt som offret förklarar misshandeln på innehåller begrepp så som ”mata slag”, ”action” samt ”tigga stryk”. Detta kan relateras till Connells (2009) beskrivningar om manlighet, där offret försöker visa sin tuffhet och modighet i egenskap av man. Å ena sidan kan de mindre manliga uttrycken så som ”oskyldig totalt” samt att springa bort av rädsla relateras till Christies (2001) idealiska offer. Å andra sidan kan målsägandes förklaringar ses utifrån Messerschmidts (2004) teori där man förkroppsligar sin manlighet genom maskulina egenskaper. Mannen trycker även på sin oskyldighet och försöker positionera sig som offer utan att uppfattas som feminin.

Idealisk och icke-idealisk

Nedan behandlar jag tre olika fall som på ett eller annat sätt utmärkt sig eller belyst olika intressanta infallsvinklar på misshandelmålen som jag granskat och observerat. De olika fallen behandlar var sin egen problematik och är olika varianter på kombinationer av idealiska och icke-idealiska gärningspersoner respektive offer. Vad som ovan lyfts fram vidareutvecklas nedan genom att jag diskuterar de olika specifika fallen utifrån mallarna ”gärningsperson” och ”offer” samt genusnormer.

Mannen som misshandlar sin hustru

Detta mål handlar om det typiska idealiska offret respektive förövaren och rör en misshandel mellan makar. En våldsam man som slår en försvarslös kvinna, tydliggörs av gärningsbeskrivningar så som flertalet sparkar i huvud och rygg på kvinnan, i makarnas gemensamma bostad och under kvällstid. Alltså kan målet relateras till Christies (2001) idealtypiska offer respektive gärningsman, med den försvarslösa kvinnan och den våldsamma, onda och fysiskt starkare förövaren som exempel. Kvinnan blev bland annat släpad och dragen i håret och mannen tog stryptag på kvinnan. Gärningsmannen använde sig även av ett bollträ när han upprepande slog kvinnan, som i sin tur försökte göra allt för att skydda sig med både armar och händer. Detta kan ses som att offret i detta fall uppnår offerstatus, eftersom hon varit i underläge och har de egenskaper som kopplas till femininitet. Det faktum att hon även försökt göra motstånd resulterar i att kvinnan, enligt Christie (2001) inte kan klandras för att ha blivit misshandlad eftersom att hon varit svag och oskyldig. De manliga egenskaper som Connell (2009) menar att en man har tillgång till exemplifieras av makt och fysisk styrka, eftersom mannen markerar kvinnans underlägsenhet genom att misshandla henne.

Den tilltalade ger på olika sätt uttryck för sin ilska under förhandlingen, vilket kan ses som exempel på tydlig framställning av beteenden som understryker dennes våldsamhet. Den tilltalade uttrycker sin ilska genom att bli upprörd, arg och irriterad på åhörarna i salen eftersom han upplever sig vara uttittad av tre unga killar. Domaren får då vid två tillfällen förklara för den tilltalade att det rör sig om en offentlig handling och att det är tillåtet för åhörare att befinna sig inne i salen, vilket den tilltalade verkar ha svårigheter med att anpassa sig efter. Detta exempel på ilska kan kopplas till egenskaperna aggressivitet samt envishet

som Connell (2009, s. 86) menar är egenskaper som faller inom ramen för mannen. Den tilltalade visar en hegemonisk maskulinitetsform, där offret är underordnad mannens dominans, aggressivitet och makt, vilka Messerschmidt (2004) och Karlsson & Pettersson (2003) behandlar.

I ett annat tillfälle under förhandlingen uttrycker domaren irritation genom att argt ifrågasätta den manliga gärningsmannens utsaga om målsägandes handlande och ansvar i brottet. Detta illustreras med följande uttalanden av domaren till den tilltalade: ”Om det är så att hon slagit sig själv ska du säga det och även säga hur det gick till!”. Till detta svarar den tilltalade på ett sarkastiskt ilsket sätt genom att ställa motfrågan: ”Har jag film på det eller?”. Under samma mål avslutade domaren med att tydligt understryka för den tilltalade att ”Det är allvarligt att ge sig på sin hustru och sparka henne”. Vidare förstärkte han detta genom att återigen trycka på allvaret i att sparka och ”ge sig på en kvinna i sitt eget hem”, vilket tydligt exemplifierar domarens sätt att framställa den tilltalade i ett kvinnomisshandelsfall. Våldshandlingen tillsammans med sättet som domaren ifrågasätter gärningsmannens handlingar kan relateras till Messerschmidts (2004) maskulinitetsprojekt, där mannens maskulinitet förkroppsligas.

Mamman som slår sin dotter

Detta fall utgör kombinationen icke-idealisk gärningsperson samt idealiskt offer. En våldsam kvinna överensstämmer inte med normen om att vara en kvinna och de förväntningar som ställs angående kvinnlighet. Att dessutom vara mamma och inneha denna roll gör gärningspersonen ännu mer icke-idealisk. Det faktum att mamman även åberopar en slags offerstatus för egen del gör det än mer problematiskt att se mamman som den idealiska gärningsmannen. En mor som slår sin dotter faller inte inom ramen för ”kvinnlighet”. Hon avviker således från den normativa feminiteten och de föreställningar som finns om hur en kvinna bör och skall vara, menar Karlsson och Pettersson (2003). Eftersom den tilltalade kvinnan avviker från Diesens (2005) nämnda traditionella kvinnoroll, dvs. inte förknippas med egenskaper som mjuk och vårdande, och uppfattas som en ”dålig mamma” framställs hon som en gärningsperson, även om det är svårt för henne att inta rollen som den idealiska gärningspersonen. Dottern, som utgör offret är däremot ett idealiskt offer, eftersom hon bland annat varit mindre än gärningspersonen, varit svag samt räknas som ett barn.

Händelsen, utifrån mammans syn på det hela, grundade sig i problem och tjafs med dottern angående utetider och dylika tonårsproblem. Mamman framställer sig själv som mamma och dottern, i detta fall offret, som aggressivt. Offret beskylls för att ha planerat ihop hela händelseförloppet för att kunna komma hemifrån och att hon influerats av en äldre pojkvän, som mamman motsätter sig till. Mamman beskriver sin dotter som ”det perfekta barnet” men menar under förhandlingen att dottern förvandlats till en aggressiv flicka. En annan flicka som hon nu inte längre känner igen. Mammans beskrivning av dottern kan antas vara ett försök att vilja ta ifrån dotterns offerstatus genom att använda egenskaper som inte är idealiska för ett offer. Detta för att inte offret ska kunna uppfattas som oskyldigt och ansvarsfritt, vilket Christie (2001) menar utgör ett idealiskt offer.

Mamman talar om sig själv i termer av: ”det är jag som är askungen och städar, det ska vara ordning och reda hemma”, vilket tydligt visar en gränsdragning mellan att vara gärningsperson och att framställa sig själv som askungen. Detta kan tolkas som att hon hellre framställer sig som offer fastän att hon utgör rollen som gärningsperson i rättssalen. Genom att uttryckligen säga att hon är askungen, säger hon indirekt att det är hon som är offret och inte dottern. Christies (2001) idealtypiska offerbild stämmer väldigt bra in på askungen eftersom att hon representerar egenskaper som oskyldig, trovärdig samt snäll. Karlsson och Petterssons (2003) normativa femininitet relaterar även denna på liknande sätt till askungen eftersom att hon inte avviker från den. Genom att vidare säga: ”jag är en mamma som alla er, jag hade regler som hon inte gillade” ges de olika aktörerna i rättssalen möjlighet att relatera till hennes situation. Detta tenderar återigen att suddas ut gärningsmannabilden. Upprepade gånger förklarar mamman sin situation och förstärker sina uttalanden med att förneka och tydligt understryka att hon inte slagit sin dotter. Detta görs än mer starkare genom att mamman vid ett flertal gånger börjar gråta och ger uttryck för sina känslor om att hon älskar sin dotter mer än allt och förklarar att hon förlorat en dotter. De känslouttryck som brottsoffer förväntas visa för att kunna leva upp till det idealiska offret är de som även mamman använder sig av. Att visa sin sårbarhet, vara ledsen och gråta ligger närmare normen om kvinnlighet än manlighet, vilket är intressant att belysa i ett fall som detta.

Detta scenario är intressant när man försöker föreställa sig hur det hade sett ut om det istället hade varit en pappa som utgjort gärningspersonen. Hade pappan kunnat hänvisa till sin roll som pappa eller hade denne lättare kunnat ses som gärningsperson? Hur hade pappan framställt sig och hade han gråtit? Detta vet jag inte något om men det är möjligt att pappan

inte hade kunnat nå en slags förstående bild från de resterande aktörernas sida genom att hänvisa till sin roll som pappa, på samma sätt som mamman gör. Pappan hade möjligtvis lättare kunnat ses som en idealisk gärningsman och antagligen inte lyckats med att framställa sig som ett offer för omständigheterna.

Kvinnan som misshandlar sin man

Detta fall är intressant eftersom det handlar om tveksamma offer och förövare och står i kontrast till föregående fall om mannen som misshandlat sin hustru. Här är rollerna ombytta, nämligen att en man har misshandlats av sin hustru. Målsägande i detta mål hade tidigare själv blivit dömd för misshandel och vågade under denna händelse inte agera eftersom han av polisen blivit tillsagd att backa ur sådana situationer. Detta kan kopplas till Connells (2009) manlighetsbegrepp som inbegriper tuffhet eftersom målsägande backar ur den riskfyllda situationen för att undvika att bli dömd. Offret exemplifierar således sin maskulinitet genom att stå emot kvinnans misshandel, vara tuff och modig, helt enkelt ”vara en man”.

Även om offret blev misshandlat försvarar han sin fru genom att på olika sätt förklara hennes handlanden. Det icke-idealiska offret menar att det inte var hans fru som slagit på honom och att han inte kände igen sin fru som han varit gift med i mer än 30 år. ”Jag var berusad, säkert druckit en åtta öl, hon tar många tabletter, det slår slint helt enkelt”. Offret fortsätter med att jämföra hustruns beteende med ”Dr Jekyll och Mr Hyde”, att hon ”ändrar personlighet, det var en annan, det går inte att prata med henne i det stadiet”. Vidare förklarar han att ”I och med att man inte känner igen sin kvinna så blir det överkligt, något måste ha hänt som gjort att det slagit slint”. Han nämner även hennes blick som vid händelseförloppet förvandlades till en ”sjuklig sådan”. Offrets ovanstående förklaringar leder till att han framställer sig själv som ett icke-idealiskt offer samtidigt som hans fru framställs som en icke-idealisk gärningsman. Det icke-idealiska offret tydliggörs genom att han medger att han har svaga minnesbilder och han säger att han måste ha gjort någonting för att det slagit slint för frun. Det faktum att målsägandet varit alkoholpåverkat stämmer inte in på Christies (2001) teori om att vara upptagen av ett respektabelt projekt. Mannens försök att hävda sig som offer förenklas heller inte av att manlighet och offerskap är närmast oförenligt.

Christie (2001) menar att svaghet och rädsla är idealiska offeregenskaper. Det manliga målsägandet visade dock känslor som rädsla och upprördhet och uttalade sig genom att

uttrycka ”Hon ville slå ihjäl mig”. Dessa framställningar kan relateras till det idealiska offret. Detta fall är inte det typiska misshandelmålet som man tänker på när man talar om begreppen offer och gärningsman. Något som dessutom är intressant är att det sker en slags behandling om målsägandets offerskap. Detta tydliggörs när advokaten till den tilltalade ställde frågor till målsägande om dennes skyldighet. Frågan: ”Kan det ha varit du som slog henne innan hon slår dig?”, är något som den manliga målsägande får förhålla sig till.

”Du ska inte berätta att du har berättat för någon att du slagit. Säg att du inte kommer ihåg”, förtydligar advokaten till kvinnan utanför rättssalen, strax innan förhandlingen sätter igång. Det som är intressant med denna sekvens är att advokatens och den tilltalades framställningar kommer fram så tydligt. Advokaten förklarar att den tilltalade inte ska säga något som får henne att framstå som förövare och istället hänvisa till att hon helt enkelt inte kommer ihåg. Detta kan relateras till Christies (2001) icke-idealiska gärningsman eftersom hon är en äldre dam som snarare relateras till det idealiska offret. Hon avviker dessutom från den normativa femininiteten (Karlsson & Pettersson, 2003) eftersom hon misshandlat sin man, som själv har svårigheter med att uppnå offerstatus.

Fruen i målet visar tecken på sårbarhet och pratar om sin hjärtinfarkt. Hon försöker följa advokatens råd om att inte säga någonting som gör att hon kan ses som förövare. Hon upprepar vid flera tillfällen att hon absolut inte har något minne av händelsen den kvällen och hon varken förnekar eller erkänner att hon stuckit en kniv i bröstet på sin man. Gärningsmannabilden förstärks inte när kvinnan redogör för sina tidigare självmordsförsök samt att hon själv misshandlats av sin man. När rollerna är ombytta och mannen är offret som utsatts för våld av en kvinna, bryts reglerna som gäller för det kvinnliga könet. Kvinnan ses i detta fall som en gränsöverskridare och som en kombination av offer och gärningsperson. Det faktum att hon misshandlat sin man gör att hon avviker från den traditionella kvinnorollen som Diesen (2005) problematiserat. Men eftersom hon inte heller faller inom ramen för Christies (2001) idealiska gärningsman hamnar hon i mitten av dessa två kategorier. Detta kan tolkas som att kvinnan i detta mål bryter mot normen om kvinnlighet och mot lagen men inte uppfyller den manliga normen.

Sammanfattande diskussion

Sammanfattningsvis kan det antas att det genomgående inom rättssalen handlar om att, som offer respektive gärningsperson förklaras utifrån de olika mallarna för ”ideala” respektive ”icke-ideala” offer och gärningsmän. De normer som finns om gärningspersonen och offret används som mallar och alla aktörer är med om att applicera dessa på olika sätt. De olika förklaringar och framställningar som jag har behandlat är faktorer som påverkar den tilltalades och målsägandets gärningsmanna- respektive offerskap. Det har även visat sig att det ofta också handlar om genusnormer, men att det i första hand är kategorierna offer och gärningsman som är de inledande mallarna man utgår från. Genusaspekterna var mer framträdande under huvudförhandlingarna och syns inte i själva domarna, som jag inledningsvis hade tänkt mig att det skulle göra. Domarna visade sig vara neutrala och det finns knappt några känslomässiga beskrivningar eller värderingar av den tilltalades agerande, vilket jag kunnat se och ta del av som observatör i rättssal.

Utgångspunkten är oftast att kvinnor är offer, även när de är förövare, vilket på olika sätt har exemplifierats i denna uppsats. Förhållandet mellan kategorierna offer och kvinnlighet är mer förenligt än vad offer och manlighet eller gärningsmannaskap och kvinnlighet är. När en kvinna bryter mot lagen bryter hon även mot gällande normer om kvinnlighet. Detta kan resultera i att kvinnan kan uppfattas som dubbelt avvikande eftersom hon gått emot både sociala normer och genusnormer, eller att hon får ”kvinnorabatt” och särbehandlas positivt just för att hon är kvinna. Förhållandet mellan manlighet och offerskap har även det visat sig vara problematisk eftersom normen om offer vanligtvis förutsätter en individ med egenskaper som vanligtvis förknippas med det kvinnliga könet. Det manliga offret blir inom rättssalen ifrågasatt angående sin delaktighet i misshandeln och om det kan ha varit som så att han provocerat fram våldet genom sitt uppträdande. Detta eftersom att kvinnans framställningar som tilltalad inte genomsyras av egenskaper som passar in på gärningsmannamallen utan mer passar in på det idealtypiska offret.

Egenskaperna *trovärdighet* och *oskyldighet* tycks vara lättare för en kvinna att anspela på. Detta kan antas bero på de föreställningar som vi har om hur en kvinna bör vara. Exempelvis är det intressant att fundera över att det manliga offret som blivit misshandlat av sin hustru ifrågasätts gällande sitt ansvar i misshandeln, vilket gör det svårt för honom att påvisa sin

oskyldighet. Offrets trovärdighet diskuteras och vidare försöker man förklara händelsen utifrån *provokation* där offerbilden tenderar att rubbas eftersom att han framställs som ansvarig. Detta tror jag inte hade varit fallet vid en omvänd situation. En misshandlad kvinna hade säkerligen uppfattats som trovärdig och oskyldig om inte hon hade avvikit alltför mycket från den traditionella kvinnorollen.

Jag har kunnat observera att det finns tendenser som gör att män jämfört med kvinnor lättare framställs som tilltalade. När en kvinna använder sig av våld försöker man i rättssalen visa förståelse till varför kvinnan betett sig som hon gjort. Detta tenderar att ursäkt handlingarna. Något som genomgående finns med i de kvinnliga tilltalades framställningssätt är känslouttryck så som att visa känslighet, nedstämdhet, vara ledsna samt gråta, vilket jag inte kunnat se i de fall det rört sig om manliga tilltalade. Detta faktum kan vara en av många förklaringar som kan antas inverka på genusnormernas betydelse i rätten. De känslouttryck som kvinnorna visat exempel på är egenskaper som är förenliga med normen om kvinnlighet, och även normen om offer, vilket leder till att motsättningen mellan kvinnlighet och gärningsmannaskap tydliggörs ytterligare.

De slutsatser som kan dras utifrån denna uppsats är att kvinnan som gärningsperson tenderar att både framställas av aktörerna och framställa sig själv som just kvinna och inte förövare. Den manliga tilltalade ses däremot i första hand som tilltalad eftersom att det inte verkar vara några konstigheter med att tänka sig att en man kan ha begått ett misshandelsbrott. Typexemplet "Kvinnan som misshandlar sin man" är idag nog inget ovanligt men det är fortfarande inte det första man tänker på när man föreställer sig ett misshandelfall.

Avslutningsvis visar min uppsats att de förklaringar som ges till offrets och gärningspersonens handlingar innehåller och består av egenskaper, neutraliseringar och ifrågasättanden av offrets respektive gärningspersonens förmåga att passa in i mallen för ideala respektive icke-ideala offer och gärningspersoner. Det som kan sägas om vilken betydelse föreställningar om manligt respektive kvinnligt har i detta sammanhang är att det, liksom mallarna om vad som är idealiskt respektive icke-idealiskt för ett offer och en gärningsperson, även förekommer mallar utifrån genusnormerna om manlighet och kvinnlighet. Detta resulterar i att det för gärningspersonen och offret ständigt rör sig om en tvist huruvida man stämmer in på eller avviker från de olika kategorierna.

Referenser

- Ahola, Angela S. (2010). *Justice needs a blindfold: effects of defendants' gender and attractiveness on judicial evaluation*. Stockholm: Stockholms universitet
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) (2005). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 2., [omarb.] uppl. Lund: Studentlitteratur
- Bryman, Alan (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. 2., [rev.] uppl. Malmö: Liber
- Carrabine, Eamonn, m fl. (2009). *Criminology: a sociological introduction*. 2. ed. London: Routledge
- Chesney-Lind, Meda (1997). *The female offender: girls, women, and crime*. London: SAGE
- Christie, Nils (2001). "Det idealiska offret". I: Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.). *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur, ss. 46-60
- Connell, Raewyn (2008). *Maskuliniteter*. 2. uppl Göteborg: Daidalos
- Connell, Raewyn (2009). *Om genus*. 2., utvidgade och omarb. uppl. Göteborg: Daidalos
- Diesen, Christian, m fl. (2005). *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och kultur
- Ekbo, Thomas, Engström, Gunnar & Göransson, Birgitta (2011). *Människan, brottet, följderna: kriminalitet och kriminalvård i Sverige*. 7. uppl. Stockholm: Natur & Kultur
- Karlsson, Jenny & Pettersson, Tove (2003). *Fokusgruppsintervjuer med ungdomar om genus och våld: konstruktioner av gärningspersoner och offer*. Stockholm: Univ., Kriminologiska institutionen
- Kordon, Suzanne & Wetterqvist, Anna (2010). *Gärningsmannen är en kvinna: en bok om kvinnlig brottslighet*. [Ny uppl.] Stockholm: Blue Publishing
- Lander, Ingrid, Pettersson, Tove & Tiby, Eva (red.) (2003). *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet: genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Lund: Studentlitteratur
- Lindgren, Sven-Åke (1998). *Om brott och straff: från sociologins klassiker till modern kriminologi*. Lund: Studentlitteratur
- Messerschmidt, James W. (1993). *Masculinities and crime: critique and reconceptualization of theory*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield
- Messerschmidt, James W. (2004). *Flesh and blood: adolescent gender diversity and violence*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers
- Sjöberg, Katarina, & Wästerfors, David (2008). *Uppdrag forskning: konsten att genomföra kvalitativa studier*. Malmö: Liber förlag.

Svensson, Birgitta (2004). "Könets destabilisering: kvinnor som våldsverkare och gärningsmän". I: Österberg, Eva & Lindstedt Cronberg, Marie (red.). *Våldets mening: makt, minne, myt*. Lund: Nordic Academic Press, ss. 145-165

Åklagarmyndigheten (2007). *Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott*. Stockholm: Edita AB

Tillgänglig på Internet:

http://www.aklagare.se/upload/Media/Nyheter/Domstolarnaspafoljdspraxis_inlaga.pdf

Bilaga

Observationer - Brottmål

Malmö Tingsrätt

B8812-11

B11405-11

B11594-11

B654-12

B1038-12

Lunds Tingsrätt

B6274-11

Tingsrättsdomar

Malmö Tingsrätt

Tilltalad: Kvinna

B6105-11

B7980-11

B8696-11

B10656-11

B10945-11

B11432-11

B81-12

Tilltalad: Man

B11487-10

B12064-11

B12224-11

B12613-11

B12620-11

B2-12

B1463-12